

Список использованных источников

1. Гельманова З.С. Организация профессионального обучения на производстве. *Международный журнал экспериментального образования*. 2016. №8. С. 17-21.
2. Гельманова З.С., Спанова Б.Ж., Кудайберген Б.Е., Силаева Т.О. Формирование креативного образования как основы развития личности. *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. 2017. №4. С. 572-575.
3. Государственная программа развития и функционирования языков в Республике Казахстан на 2011-2020 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 29 июня 2011 г. №110. *Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан*.
4. Рамперсад Х.К. Универсальная система показателей деятельности: Как достигать результатов, сохраняя целостность. М., 2004. 351 с.
5. Святков С.А., Скиба М.А. Академическая составляющая стратегического развития вуза. *Академическая политика вуза в условиях академической и управленческой самостоятельности*. Алматы, 2017. 68 с.

*Колун А.В., магистрант 2-го року підготовки,
спеціальність «Соціальна робота»,
Вінницький інститут Університету «Україна».*
Науковий керівник: Ілніч С.Ю., к.філол.н., доцент,
Вінницький інститут Університету «Україна»

**ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ВИХОВАНЦІВ
ЗАКРИТИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ**

**PRACTICAL ASPECTS OF SOCIALIZATION AND RESOCIALIZATION OF
ENHANCERS OF CLOSED EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS**

Анотація. В статті розкритопрактичні аспекти соціалізації та ресоціалізації вихованців закритих освітніх закладів. Проаналізовані цільові програми групової психологічної корекції, засновані на інших теоретичних концепціях.

Ключові слова: соціалізація, ресоціалізація, програми корекції.

Abstract. The article deals with the practical aspects of socialization and re-socialization of pupils of closed educational establishments. The purposeful programs of group psychological correction, based on other theoretical concepts, are analyzed.

Keywords: socialization, re-socialization, correction programs.

Постановка проблеми. Виправлення правопорушників – нормативно

закріплена мета, процес (реалізація встановлених у законі засобів) і результат діяльності органів та установ, які виконують покарання, що приводить до трансформації у них негативних якостей особистості і психологічних новоутворень, орієнтуючи їх на правослухняну поведінку й позитивну правову активність самої особистості для змін на краще [4-7]. Попри незначне зменшення показників підліткової злочинності в Україні, суспільство глибоко занепокоєне станом правопорушень і злочинності серед неповнолітніх та якісними його змінами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу системного підходу в дослідженні (Б. Ананьєв, П. Анохін, Л. Берталанфи, И. Блауберг, Л. Вассерман, В. Ганзен, Б. Ломов, С. Максименко, В. Мерлін, В. Семиченко, В. Циба, Г. Щедровицький, Е. Юдін, Н. Morowitz, J. Singer) становить визнання активності особистості у взаємодії з навколишньою реальністю [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Однак вихованці закладів соціальної реабілітації не завжди піддаються традиційним формам виховного впливу, а потребують системного особистісно-орієнтованого підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основною метою виправлення як соціального інституту в законодавстві багатьох європейських країн є соціалізація та ресоціалізація особистості, тобто формування в процесі відбування нею кримінального покарання у нього якостей особистості, що сприяють відновленню порушених соціальних зв'язків і відносин, а також ідентифікація особистості як суб'єкта власної життєдіяльності. Такими якостями виступають законослухняність і соціальність, покликані забезпечити дотримання особистістю правових норм і її орієнтацію на соціально корисний спосіб життя (морально-правова соціалізація). Обмеження їх формування пов'язане з тим, що на відміну від соціалізації особистості в умовах свободи ресоціалізація особистості відбувається у виправних установах в основному під впливом внутрішнього середовища пенітенціарної установи і лише в дуже обмеженій мірі окремих елементів зовнішнього середовища.

Структуру системи соціалізації утворюють зв'язки і відносини працівників виправних установ із правопорушниками, єдність видів розвиваючої діяльності самих правопорушників. Процес соціалізації складається з цілеспрямованого впливу на поведінку і діяльність людини в процесі виконання покарання з боку суспільства (представником якого виступає адміністрація виправної установи), впливу середовища (як необхідної умови розвитку особистості) та активності самої особистості як суб'єкта цього процесу. Останнє виявляється у вибірковому ставленні правопорушника до найближчого оточення, його норм і цінностей, до виховних впливів, самовиховання і саморегулювання поведінки. Система і процес соціалізації особистості сполучені із системою та процесом виправлення, мають загальну структуру і відрізняються специфічними механізмами впливу на особистість.

Останнім часом більшість американських психологів віддає перевагу розвитку гуманістичних підходів у виправленні особистості. Основу гуманістичної концепції в психотерапії становлять праці К. Роджерса [2; 7]. Головні ідеї цієї концепції – віра в потенційні можливості розвитку (виправлення) особистості (Я-концепція); необхідність створення в групі атмосфери взаємної довіри, відкритості,

доброзичливості; відповідальність учасників тренінгу за результати свого розвитку; аналіз актуального (особистісно значущого в даний момент) життєвого досвіду (принцип «тут і тепер»); наявність зворотного зв'язку від учасників тренінгу тощо.

Наразі в ряді виправних установ з метою виховного ефекту застосовуються соціально-психологічні тренінги, основані на релаксації і методах сугестивного впливу на психіку неповнолітніх правопорушників, зокрема психолого-педагогічний аутотренінг, розроблений А. Новосоловою [1]. Дані тренінги показали досить високу ефективність перевиховання правопорушників жіночої статі. Рівень рецидиву серед тих, хто пройшов повний курс тренінгу – 9 місяців регулярних занять – становить лише кілька відсотків, тоді як рецидив по установі в цілому досягає 30%. Однак цей метод не дає належного ефекту при дії на слабо навіюваних, а також правопорушників чоловічої статі. Крім того, встановлення на виправлення, сформовані методом навіювання, менш стійкі, ніж у процесі активних дискусій і протистояння. Тому поряд із апробованими програмами психолого-педагогічного аутотренінгу для неповнолітніх правопорушників необхідно створювати цільові програми групової психологічної корекції, засновані на інших теоретичних концепціях.

До таких програм варто віднести спеціальні програми виховного (психокорекційного) впливу на неповнолітніх правопорушників у період їх підготовки до звільнення [5]. Виправна психокорекція – це цілеспрямований процес психологічного впливу на структуру психічних властивостей особистості, що детермінують соціально-правову поведінку з метою усунення або зменшення її криміногенності та формування готовності задовольняти життєві потреби та інтереси правослухняним чином.

Гуманістичний підхід передбачає творче, вільне спілкування в групі. Він виключає жорстку програму і сприяє розвитку та корекції ціннісних орієнтацій, мотивації, встановлення на виправлення та інших особисто значущих властивостей [8].

Основними методами проведення соціально-психологічного тренінгу є: групова дискусія; аналіз конкретних ситуацій; рольова гра; психодрама (соціодрама); психотехнічні вправи [3].

Групова дискусія розглядається як спосіб організації спілкування засуджених – учасників групи, який дозволяє зіставити протилежні позиції, побачити проблему з різних сторін. Виділяють три типи орієнтації дискусій: біографічну – група аналізує життєвий шлях конкретних осіб і життєвих ситуацій, що вплинули на формування їх особистості; тематичну – обговорюються проблеми, значущі для всіх. Тематика може не плануватися заздалегідь, група сама знаходить проблеми і обговорює їх (сім'я, взаємовідносини з адміністрацією, навчання та працевлаштування тощо); міжособистісну – аналізується процес взаємодії між членами групи безпосередньо на тренінгу [6].

Останніми роками поширення набув і метод аналізу конкретних ситуацій. У загальноприйнятому розумінні ситуація являє собою сукупність факторів, що

характеризують ту чи іншу подію, явище [4]. Аналіз конкретних ситуацій сприяє розвитку творчого потенціалу особистості (вмінню виявити проблему) і плануванню своїх дій, в тому числі життєвих цілей. Слухачам можуть пропонуватися ситуації з чітко заданою кількістю інформації і ситуації, коли всі додаткові відомості для аналізу і прийняття рішення засуджені отримують від психолога, запитуючи його. За характером питань ведучий заняття оцінює ефективність пошуку рішення і в своїх відповідях може варіювати зміст ситуації.

Рольова гра розглядається як метод, при якому реальна поведінка імітується (моделюється) учасниками відповідно до заданих ролей і ситуації. Наприклад, бесіда дільничного і правопорушника у зв'язку зі скаргою сусідів. Програвання ролей проводиться за заздалегідь узгодженим сценарієм. Не задіяні у рольовій грі виступають як експерти. Даний метод дає можливість удосконалювати рольову поведінку, а також краще розуміти мотиви поведінки того, з ким доводиться стикатися в процесі діяльності [7].

Психодрама (соціодрама) впроваджується як активний метод навчання і групової психологічної корекції, в якому учасники виконують соціальні ролі, що моделюють життєві ситуації, які мають для них особистісний зміст [9]. На відміну від звичайної рольової гри, в ході психодрами усуваються неадекватні емоційні реакції і внутрішній конфлікт протагоністів. Якщо в ході класичної рольової гри її учасники діють за жорстко заданим сценарієм (як артисти на сцені), то в процесі психодрами задаються лише загальні вимоги до ролі, при цьому заохочується спонтанність, творчість і здатність висловити свої дійсні почуття і думки про дії, які спостерігаються. Існує цілий ряд методичних прийомів, що мають на меті надати психодраматичному спонтанний і творчий характер. Наприклад, прийом «обмін ролями» (рольовий обмін) покликаний допомогти поглянути на себе зі сторони. Прийом «двійник» полягає в тому, що хто-небудь з учасників психодрами в усьому імітує протагоніста, а також може розвивати певну лінію його поведінки, яка намічається у протагоніста, але він її недостатньо усвідомлює і приховує. Прийом «монолог» також виступає як засіб розкриття думок дійової особи. Він виражається в тому, що від протагоніста треба викласти свої почуття і думки, як ніби він вголос радиться з собою. Зовні це може виглядати як коментування своїх дій у рольових іграх в середині сцени, перед її початком або в кінці. Існують й інші прийоми. Поняття психодрами йде від Я. Морено. Він розуміє її як необхідність позбавлення від внутрішніх суперечностей. Людина має зіграти і побачити вихід. Слід зазначити, що Я. Морено надмірно захоплювався емоційно-підсвідомою стороною театралізованого дійства, вважаючи, що помилки особистості пройдуть на несвідомому рівні, тим самим впливаючи на ціннісні орієнтації особистості і формуючи її мотивацію та поведінку [7].

Механізм театралізованої вистави дозволяє у психічно здорових осіб стирати усталений стереотип поведінки і створювати новий. Це робиться з метою зміни ціннісних орієнтацій особистості при проведенні з ними соціально-психологічної роботи [2].

Експериментальна робота, спрямована на вирішення цих завдань, показала ефективність даного підходу. У процесі психокорекційної роботи можуть бути використані прийоми, які допомагають долати особам із психічними аномаліями свої асоціальні установки. Важливим у цьому випадку є можливість корекції агресивних реакцій. У певних випадках, як показує практика, можна застосовувати психодраму Я. Морено, але з виключенням надмірної уваги особистості на глибоких несвідомих переживаннях. Програються ситуації, які особи пережили і які не дають їм спокою, з яких вони майже не бачать виходу. Мета програвання таких ситуацій – пошуки виходу з них у процесі гри або при перегляді переживань зі сторони. До рольових ігор належать і ті типові ситуації, які неодмінно можуть виникнути за життя на волі як екстремальні. Відбувається пошук правильного виходу і його обговорення, програвання у ролях.

Специфіка проведення таких театралізованих вистав полягає в тому, що вони спрямовані на подолання асоціальних і формування соціальних установок поведінки та діяльності. У такі театралізовані вистави органічно входить аутотренінг, який допомагає швидше адаптувати особу до нових форм поведінки, що підключає сферу несвідомого і стимулює психічну діяльність особистості. Крім переорієнтації особистості в оцінці дійсності та формування позитивної мотивації, тут формується активна життєва позиція і вирішуються психологічні та психопрофілактичні питання. Як показує практика, до такого виду занять неповнолітніх правопорушники ставляться з цікавістю і активно беруть у них участь, позитивно відгукуючись про дану форму занять. Таким чином, самостійна робота над собою, моделювання і відпрацювання поведінки в певних ситуаціях, формують установки на соціальну активність і позитивну соціалізацію [1].

Психотехнічні вправи розглядаються як завдання, виконання яких в ігровій, невимушеній формі сприяють вирішенню психологічних завдань: «розминці» («розігріву») членів групи; зняття емоційної напруженості; прискоренню процесу згуртованості групи і т.п. Психотехнічні вправи не завжди пов'язані з реальною діяльністю, частіше за все, вони мають абстрактно-ігровий і, на перший погляд, несерйозний характер (наприклад, зобразити якусь пантоміму; запропонувати план виживання, опинившись на безлюдному острові і т.п.). Однак психотехнічні вправи, особливо на початкових етапах, – це потужний засіб порівняти життєвий і професійний досвід учасників тренінгу та надати можливість виявити індивідуальнотипологічні відмінності, які потребують корекції [7; 8].

Метод символдрами впроваджується як психоаналіз за допомогою образів. Метод також носить назву «кататимне переживання образів» – від грецьких слів «ката» – «відповідний» і «тімос» – «душевне (емоційне) переживання». Основу даного методу становить вільне фантазування у формі образів, «картини» на задану психологом тему. Психолог виконує при цьому контролюючу, супроводжуючу, спрямовуючу функції. Як правило, в корекційній роботі із правопорушниками з метою їх ресоціалізації використовується тільки основна ступінь символдрами, а точніше п'ять її основних мотивів (образів): «Квітка» (як психодіагностика), «Луг»,

«Струмок», «Гора», «Дім», «Узлісся». У практиці є випадки використання специфічних образів «Суд», «Кущ троянди», «У школі», «Хмара» та ін..

Тривалість уявлення образів залежить від віку особи й характеру образу. Курс психологічних корекційних занять складається, як правило, з 8-15 і, в особливо складних випадках, досягає іноді 30 занять. Є істотні відмінності в проведенні символдрами для неповнолітніх та дорослих. Однією з особливостей проведення символдрами в кримінально-виконавчій системі є те, що малюнок образу виконується після проведення сеансу. Крім того необхідно підготувати учасника до даного методу, використовуючи техніки на уявлення образів (наприклад, НЛП [5]).

Однак, як показала практика, істотні поліпшення наступають вже після кількох перших занять. Іноді навіть одне заняття може позбавити від хворобливого симптому або допомогти розв'язати проблемну ситуацію, тому що даний метод інтегрував в собі елементи багатьох інших технік – гештальта, НЛП, психодрами, аутотренінгу, арттерапії.

Крім того, проводяться заняття у вигляді психотренінгу з вироблення стійкості психологічних установок на певний набір ситуативної поведінки. Установчі ситуації припускають способи правильної поведінки в перший час після виходу на свободу, щоб допомогти реадаптуватися в нових умовах, наприклад, в умовах конфлікту. Учасникам надається установка уникати конфліктних відносин і діяти психологічно правильно. Програма включає й екстремальні ситуації, що моделюють поведінку в постадаптивний період, коли особа відчула себе вже міцно на ногах. Зустріч з «провокаційною» ситуацією пов'язана з перевіркою на міцність позитивної поведінки. При цьому можуть провокуватися старі установки, тому потрібно зуміти мобілізувати свій позитивний ресурс. Основними завданнями даного курсу є закріплення умінь і навичок самостійної роботи над собою; формування спеціальних установок поведінки під час підготовки до виходу на свободу; створення активної життєвої позиції у морально-соціальному плані. Цей курс представлений комплексною методикою, що включає в себе взаємодію методів переконання та навіювання. Як організаційні форми формувального впливу тут виступають: бесіди, психодрама; рольові ігри; сеанси аутотренінгу; способи, що дозволяють створити психологічну готовність до сприйняття корекційних впливів. Ці завдання вирішуються в процесі педагогічного навіювання [3].

Психолого-педагогічний аутотренінг передбачає врахування взаємозв'язку усвідомлюваного і неусвідомлюваного в психіці людини, представленого двома блоками: першим – основним, де домінуючий вплив йде безпосередньо на свідомість і другим, де домінує вплив, що враховує можливість максимізації сфери неусвідомлюваного в процесі навіювання [6]. Такий підхід дозволяє посилити комплексність і системність виховного впливу на соціалізацію особистості. Це не тільки розширює зону психологічного впливу на особистість, а й активізує її психічну діяльність, підключаючи до процесу зміни самої себе. У психолого-педагогічному аутотренінгу передбачено три етапи [8]. На першому етапі ставиться завдання подолання психологічного бар'єра, що виражається в опорі вихованню. На другому –

виклик почуттів і переживань необхідності морального вдосконалення, створення установки на самовиховання. Третій етап повністю присвячений психологічній підготовці до звільнення. Кожен курс триває 2,5 місяця. Проведений аналіз показав, що найбільш оптимальним є курс психолого-педагогічного аутотренінгу, в процесі якого формуються установки соціальної активності і моральної поведінки. Так, ті, хто пройшов тільки перший етап, дали за п'ять років 9,1% повторних злочинів, ті, хто пройшли два курси – 6,6%, а ті, хто пройшов весь трирічний курс цілком – 0,3%. Якщо судити за кількістю рецидивістів, то вона традиційно становить 45-54%, але якщо судити з рецидиву в перші три роки після звільнення, то він значно нижче, особливо за окремими категоріями правопорушників [8].

З метою соціалізації особистості також використовують когнітивно-поведінкову психокорекцію, що належить до найбільш ефективних способів психологічного впливу. Основними елементами його є: конструктивна й інтерактивна позиція; використання схем; провідна роль емоцій; значення психотерапевтичних відносин, особливо відносин співробітництва; роль минулого; сімейний та соціокультурний вплив; необхідність врахування фактора переносу; навчання навичкам попередження рецидивів. У практиці виправних установ склалася така модель когнітивно-поведінкової психотерапії: формування уявлень про сутність когнітивних спотворень, наявних у них, і їхній вплив на поведінку, навчання розумінню моделі скоєння правопорушення, щоб підвести їх до обговорення свого власного досвіду в категоріях цієї моделі; формування прийняття ними відповідальності за свої вчинки; з'ясування факторів, що викликали злочин і наслідки для кожного з них; розвиток емпатії, щоб привести неповнолітніх правопорушників до розуміння важливості у запобіганні рецидиву; необхідність розвинення в них здатності до співпереживання, уміння бачити ситуацію очима жертви і відчувати те, що може відчувати жертва; підведення неповнолітніх правопорушників до розуміння їхніх мотивів скоєння злочину; їх навчання уявляти послідовність їх рішень, які призвели до правопорушення; навчання правопорушників бачити альтернативні інтерпретації ситуацій, які вели б до інших рішень і, таким чином, до відмови від правопорушення; розробка реалістичних альтернативних думок і форм поведінки для кожного рішення в ланцюзі рішень правопорушників, які можуть відвести їх від скоєння правопорушення; формування уявлень про чинники ризику; навчання виявляти фактори ризику в ланцюжках рішень і розробляти ключі для розпізнавання кожного фактора; формування розуміння того, що необхідно планувати свою поведінку на випадок, якщо в майбутньому знову виникнуть фактори ризику, навчання учасників групи надійним способам уникнення, а, коли це неможливо, способів контролю або запобігання ситуації; формування уявлень про те, що таке зрив і необхідності орієнтації на подолання зривів; створення умов психологічної підтримки учасників групи і орієнтація їх на використання відповідних стратегій допомоги [1; 2; 3; 4; 5].

Висновки. Процес соціалізації, а також адаптації до умов вільного існування в соціальному середовищі – складні соціально-психологічні явища, що вимагають

активних вольових зусиль, прояву моральних якостей та правової самосвідомості. Соціалізація вважається успішною, коли соціально корисні зв'язки не мають відхилень (нормальні стосунки в сім'ї, наявність житла, прописки, місця роботи, проведення дозвілля, загальноосвітнього та культурного рівня і т. д.).

Сучасна практика цілеспрямованої ресоціалізації особистості є тенденцією до використання активних дидактичних і психологічних методів. Проте аналіз існуючих підходів до ресоціалізації особистості в умовах соціальної ізоляції дозволяє звернути увагу на серйозну прогалину у методичних та практичних напрямках роботи, зокрема – відсутність диференційованого підходу до розробки особистісно-орієнтованих програм спрямованих на соціальне психологічне забезпечення процесу соціалізації вихованців в умовах навчальних реабілітаційних закладів закритого типу. З'ясовано, що забезпечення процесу соціалізації вихованців закритих освітніх закладів має передбачати спеціальну організацію соціального середовища з системним використанням активних соціально-психологічних форм і методів роботи. Усе зазначене надає змогу зробити висновок про необхідність визначення умов та принципів соціально-психологічного забезпечення успішності процесу соціалізації вихованців закритих освітніх закладів.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2 т. М., 1980. Т. 1. 232 с.; Т. 2. 288 с.
2. Бергаланфи Л. фон. Общая теория систем. М., 1960. 328 с.
3. Блауберг И.В., Юдин Е.Г. Становление и сущность системного подхода. М., 1973. 270 с.
4. Вассерман Л.И., Березин М.А., Косенков Н.И. О системном подходе в оценке психической адаптации. *Обозр. психиатр. и мед. психологии им. В.М. Бехтерева*. 1994. №3. С. 16-25.
5. Ганзен В.А. Системные описания в психологии. Л., 1984. 176 с.
6. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. М., 1984. 444 с.
7. Мерлин В.С. Структура личности: характер, способности, самопознание. Пермь, 1990. 256 с.
8. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методология проблем современной науки. М., 1978. 392 с.
9. Morowitz H.J., Singer J.L. [eds]. *The Mind, The Brain, and Complex Adaptive Systems*. Reading, MA, 1995. 324 p.